

A.GERGELY ANDRÁS

Vízjeleink, emlékezeti képtárunk, városterünk

Akármely lokális világ, helyi társadalom, városlakó közösségi érzület, összetartozás és térbeli tagoltság nem csak a velencei fénytörésben és tükröződésben megjelenő „szürrealisztikus” szereplők tüneményéről árulkodik, hanem a kutató, az értelmező, a rá- vagy belátó pozíciójáról is. Amikor a városi életformát, szubkultúrákat, hagyományos és új társadalmi csoportokat a városkutatások historikumát szemlélve új narratívába emeljük, valójában nemcsak a kerubok világát, a lakosok életszféraját, a lakóközösségi csoportok, összehasonlítható életvitelek, kutatástörténeti előzmények kelet-európai előképeit nevezzük meg, hanem a belátó érdeklődés fókuszpontjait, a horizont kimetszett tágaságát is. Ezekből is hiányoznia kellett korábban a ma már látványos népszerűsége szert tevő sok egyéb szempontnak, a „befogadó város”, a „tartály-szemléletet” felülmúló „élhető város”, az „olvasztótéglé-város” helyetti mikroközösség-város, a konvencionális mellett a fenntartható város olyan szemléletmódjának és kutatásának, amely a kortárs nyugati felfogásokban már látványosan jelen van. S persze nemcsak a nyugatiakban, és nemcsak a tudományosokban: ahogyan Temesi Ferenc, Szilasi László vagy Grecsó Krisztián elbeszéli a maga városát, ahogyan Konrád György teljességgel más, mint Esterházy Péteré, vagy amiként Parti Nagy Lajos a *Hősöm tere* pokoli szatírájában körberöpüli a galamb-lét életmód- és lakókörnyezet-függő dimenzióit, vagy Joseph Brodsky invokálja *Velence vízjele* rejtélyes atmoszféráját, s amiként a 12. századi Cordobáról lüktetően izgalmas képet fest Jacques Attali *Megvilágosultak* című kötete, az bizonyosságot is ad arról, hogy mindezeknek látszólag semmi közük az amerikai megapoliszok problémáihoz, az afrikai városok túlnépesedéséhez, a kínaiak üresvárosi modernitásához vagy a kanadaiak pampai térnyeréséhez – viszont a „belülnézeti” város-élmények annál több harmóniát mutatnak immár a városkutatásainkban szinte csak a történeti antropológusok által feltárt életterekkel és életvilágokkal.

A helyi városi életvilágok kutatása közben egykönnyen látható, milyen árnyalt városiség-kutatások nyílnak immár egymás felé is, s miféle új fenntarthatósági modellek igényelnek egyre több figyelmet, nem épp a világtársadalmi és kockázatkezelés-piaci dimenziókról szólva, hanem az intimitásokról. Hiszen nincs az a város, mely független lehetne lakosainak polgári vagy paraszti konvencióitól, kapcsolathálójától, érdekeitől vagy törekvéseitől. Mássá kell legyen maga a város is, ha megváltoznak funkciói, ha megszűnik elkülönültsége és tradicionális szerepköre, ha lakosai nem tekintik már célnak az ott lakást, hanem menekülnek, ha a beköltözők gyökértelenek és

bármikor tovább is állnak, s ha a kapcsolat- vagy létformák hagyományai is elszenvedik az átalakulást. Maga a változás, akár egyetlen város belső vidékéé, sőt egyetlen várost átszelő folyócskáé, épp ebben a miliőben, az átalakuló állandóság és a tervezhetőségtől eltávolodó jövőkép közegében lesznek sokszor historikussá. Hiszen ki nem küzd szinte élet-hosszan a város-léttel? Milyen életformák és miféle új fenntarthatósági modellek igényelnek egyre több figyelmet történeti és térbeli értelemben is, meg aztán milyen árnyalt városi-ság-kutatások nyílnak immár egymás felé, amikor a táj, a térség, a „régio” sajátosságai kerülnek/szorulnak védelemre, értékmentésre?

Persze, sokféle válasz található erre, hisz nincs az a város, mely független lehetne lakosainak polgári vagy paraszti konvencióitól, kapcsolathálójától, érdekeitől vagy törekvéseitől. Mássá kell legyen maga a város és a városkörnyék is, ha megváltoznak funkciói, szerepkörei (például piachelyből igazgatási központtá, város vagy templomos helyből nagyvárossá léssen...), vagy ha megszűnik egykori elkülönültsége, autonómiája és hagyománytartó szerepköre, ha lakosai nem tekintik már célnak az ott lakást, hanem menekülnek onnan, ha a beköltözők gyökértelenek és bármikor tovább is állnak, s ha a kapcsolat- vagy létformák hagyományai is elszenvedik az átalakulást. Maga a változás, akár egyetlen város belső vidékéé, városrészéé, sőt egyetlen, várost átszelő folyócskáé, épp ebben a miliőben, az átalakuló állandóság révén válhat fontossá, s a tervezhetőségtől eltávolodó jövőkép közegében lesznek sokszor történetivé. Tanulság s példa lehet (vagy kell legyen) ehhez Temesvár történeti esete, s erről Jancsó Árpád *A Bega, a Bánság elkényeztetett folyója* c. könyvéből tájékozódhatunk, melyben a régi folyószabályozást (a csatorna kialakítását, a Temessel közös hajózhatósági terv 20. század eleji megvalósulását) követő átalakulás helyszínrajzával szolgál a technikatörténeti és honismereti írásai révén ismert szerző.¹

Az árnyalt és alapos monográfia persze nem afféle „széttétekintés”, lapos pillantás csupán, hanem gondoskodó, kereső, emberléptékű figyelemre és szinte megszemélyesítő érdeklődésre vállalkozó szerzői mű, mely a Temesköz mintegy háromszáz évnyi változás-históriájában helyezi el a hajózás, a védekezés, az árvíz, az öntözés, az életmód-alkító hatások, gátak, szállítás, vízellátás, sportolás, vízimalmok, halászat, hidak, táj és víz szinte „antropológiai” komplexitású kérdéseit. Majd ezek révén keresi és találja meg a város és lakóinak, vagy éppen irodalmi-művészeti múltjának (Bartók Béla, Herczeg Ferenc, Fülep Lajos, Sziveri János és mások szülőföldjéről van szó) és a folyó Temesvárt „körülölelő”, Szerbiáig és Montenegróig tavonuló jelenlétét részletezi. Mint jobb monográfia, melynek szabályozástörténeti vagy véd-erőművi, hídépítési és vízhozam-növekményi adatai nem okvetlenül hozzák lázba az „átlagos” kultúra-fogyasztó olvasót, engedtessek itt nem is ezekre, a dokumentációkkal gazdagon ellátott tervrajzi-, fotó- és levéltári anyagokra utalni, hanem inkább arra, ami Nagybecskereket is övező, a Délvidék históriájában nemegyszer kardinális szerepet játszó folyó körül (és benne) zajló életről árulkodik.

Korántsem csupán halak természetrajzáról, vízlakó lények életminőségéről van itt szó, hanem arról is, miként hullámzik át a létmódon és histórián pusztán már a folyó partjára település, a hídépítés, az átkelés, a partszomszédság, a malomfejlesztés, az árvízi védekezés, a víztorony (Temesvár címerében is), a városi vízfogyasztás, a hajózás eszköztára és örömei, a sportolás feltételei, az erómű, az elektromosenergia-ellátás, a gyárvárosi modernizálás, az iskolák, főiskolák, egyetem és műszaki tudás léte, az iparfejlesztéssel összefüggő lóvasút-forgalom és szállítási kapacitás, a piacok, a támogatók körei bankároktól lakópolgárokig, pékektől kereskedőig, katonáktól lakatosokig, a török és osztrák, magyar és román fennhatóságok, a Délvidék egész történeti szerepében viselt funkció. Másként fogalmazva: mint mérnöki monográfiát, nem bizonyos, hogy kezembe veszem, ha nem tekintem teljesebb, ezerféle tüneményre kihatónak egy-egy város létmódját, s ha nem épp az lenne lényeges, *ahogyan* egy város technológiája, konstrukciója áthatja az emberek létét, s ezáltal folyó menti létük a feltétele lesz minden innovációnak, eleme és hivatkozási alapja a tradíciónak, a viselkedések és normák szokásrendje ugyanakkor bázisa-talpköve a polgárosodásnak, a városlakó szereptudat erősödésének, történeti és szociológiai funkcióinak, antropológiai minőségének is. A Temes és a Tisza között már az 1500-as évek közepétől feltüntetett Béga folyó a Bánságnak-Bánátnak (Temesi Bánság – latin Banatus, német Banat) „ütő-

Firkavers, kollázs, bolti gyűjtés, 2016

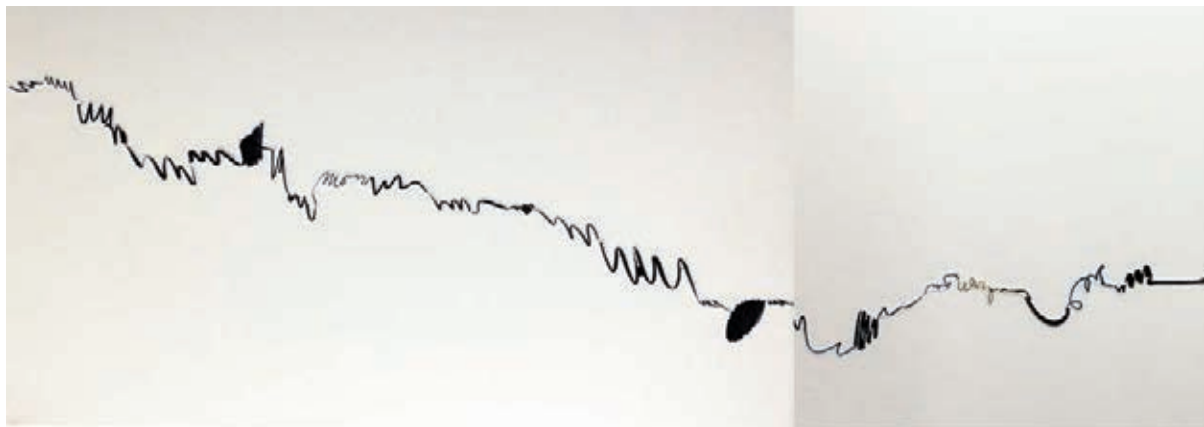

ere”, s ez a státusz lesz alapja a földrajzi, társadalmi, gazdasági és fejlődési programoknak. Tehát, ha „csak” egy folyóról van is szó, nem különbül, mint a Duna, a Szajna vagy a Rajna esetében, az mégis létmódok és históriák komplexitása felé visz, olvasóként, utasként, hajózóként vagy evezősként egyaránt.

Nem pusztán a turisztikai vagy folklorisztikai, hanem a település-és társadalomtörténeti összefüggések, példázatok, törekvések és emlékezet-megóvás teszi e kötetet és szerzőjét kiemelhetővé. Talán nem is volna baj, ha időről időre messzi vagy szomszéd térségek önértékelésének útját figyelve saját önértékeinket is többlet-becsben tartanánk... Ehhez meg talán egyéb sem kell, mint példázata, mintázata a másutt már értékén mért természeti-emberi-történeti kincseknek. Akár a folyó partjának, szavának, élményének, hasznának, akár ezt az értéket megőrizni kész hajlandóságnak...

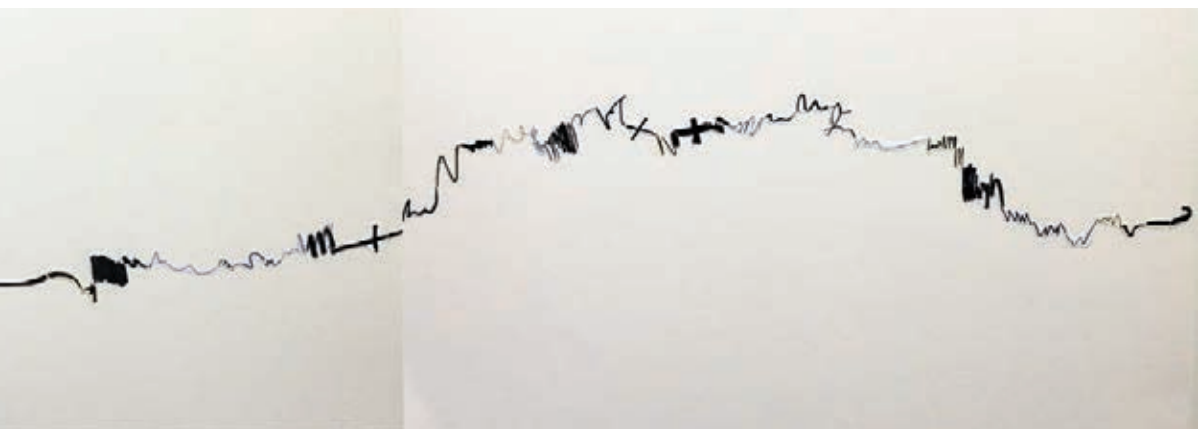
Ez a „csak”, a maga szerényen mindent meghatározó módján, mint keret, mint a modernizáció sodrában meghatározó körülmény s mint intézmény is jelen van a városi létben. Ennek lehet, sőt biztosan van jogi feltételrendszere, vannak használói és kihasználói, vannak hatóságai és jogszabályai, van költsége és hozama, gazdasága és ráfizetése is, de van ugyanakkor a „megháláló” másik oldala is: a költséget igénylő, szabályozást feltételező, csábító és hűsítő, vagy vitákat ingerlő, fejlesztést elváró, funkcióját tekintve történetivé fontosodó természete is, mint minden intézménynek. A hétköznapiak és emlékezések is ráaggatnak jelentéseket, megtelik szimbólumokkal és hatásokkal, ünnepekkel és válságokkal, hétköznapiakkal és felejtéssel is. Talán épp úgy, hogy jelenléte fontossá válik az elmúlás és harsány átváltozás időszakába torkollóan – miképp Miskolc esetében is, melyről mesés gazdagságú kötetet állított össze a miskolci Darázs Richárd, kinek kulturális antropológus végzettsége épp ebben a vizuális, narratív, helytörténeti és jelenkor-értelmezési térben való eligazodást tette kedves foglalkozásává. *A Célváros. Egyszer volt, hol nem volt... Acélváros? Hétköznapiak Miskolc rendszerváltás előtti évtizedeiben* címen megjelentetett kötetében² hat főbb fejezetben

Firka, kollázs, bolti gyűjtés, 2016

tekinti át és illusztrálja dokumentációs képanyaggal Miskolc és a miskolciak életmódját, életvilágát, szórakozási és szabadidős létformáit, mely kiadvány az Egyesület 2008-ban indult projektjének eredményeit ismerteti. Antropológiai hitelességű, az oral history konvencióit és értékékezeit is követő kötet ez, „alulnézeti történelem”, ahogyan a szerkesztő-programvezető minősíti, melyben nem pusztán az életképek fotótára (és támogató partnerintézményeinek bázisa, továbbá mintegy félszáz középiskolás gyűjtőmunkája) a meghatározó, hanem legalább ennyire a vallomásos visszaemlékezések is, melyek lényegében a tankönyveken kívüli történeti tudat és történetmesélés „egyszerű világokra” érzékeny tükre az 1950–60–70-es évek világáról. Ez a kortárs- és szemtanú-történelem a hétköznapok emberéről beszél, konkrét, ott élő, ott emlékező, oda kötődő polgárokról (akik emellett sok esetben még csak nem is voltak polgárok, hisz melósok, gyári kiszolgáló személyzet, eltérő korosztályok, szubkultúrák egyedei inkább), akiknek „acélvárosi” jelzője még Ózdról való eredetileg, de a miskolci iparfejlesztés, méretnövekedés, falusi gazdaságot felváltó-lecserélő életmód képviselőiként magukkal hozták. A „magyar Ruhr-vidék” fociélete, zenei-ifjúsági réteggkulturája, kocsmái, munkáskolonijája, a diósgyőri létformák tengődése, politika-, gazdaság-, lakás- és fogyasztástörténete, kulturális miliói úgy jellemzik a korszak felívelő szocializmusát ezekben a változáskövető lakótelepi világokban, ahogyan talán egyetlen másik magyar város, sőt temesvári vagy kolozsvári párhuzamai sem. Ennek oka részben csak a helyi termelési kultúra sajátossága, a munkaerő-mobilitás folyamata, a stratégiai iparok telepítése, a lassanként szinte teljesen fölszámolt belváros milyensége, a zsidóság sorsa és zsinagógájának meg hitéletének rangvesztése, a tanoncok léthelyzete, vagy a „babakocsik városa”, a „Színvölgyi úrbázis” gépesített falansztere, a bányászéletforma, a sportbarátságok, majálisok, népkerti időtöltések, mozivilág, strand és kocsmák, kirándulások és üdülések feelingje, az autó luxusa, a telek gőgje, a szórakoztató zenélés és a vadászat, vendéglők és cukik korrajza is...

Darázs Richárd korrajza, mely egyesületi keretből és a helyi anyaggyűjtés felfokozott intenzitású programjából eredhetett, ahhoz a történeti várostudáshoz járul hozzá, melynek keretét, a város mint intézmény s a benne helyet-szerepet betöltő további életmódok-értékrendek intézményei adják, éppúgy az „elkényeztetett” folyópartiságot, a létformából eredő városalakítás strukturáló hatásegyüttesét, a hegyek lábánál korszakot alkotó historikumot tárja elénk, mint Jancsó Árpád munkája, de a témakörök áttekintő rajzával és a korabeli életvilágot fotókkal gazdagon illusztráló terjedelmességével olyan hiánypótló műként, melyhez nem elegendő egyetlen múzeum helytörténeti gyűjtőköre, hanem

3 Gécz János:
Jerusalaim. A képzelet szülte város.
Múlt és Jövő Kiadó,
Budapest, 2014.,
139 oldal.

elszántság kell, talán az észak-keleti átjárás követésében elkötelezett kutatóé, talán az antropológiai aprólékosság és jelentésfejtés bátorsága, de mindenképpen a komplex interpretáció vállalása, mely itt érdemi módon sikerült. A tegnap holnapjához, a ma örökségéhez ezzel szükségképpen úgy járul hozzá a szerző és partnereinek köre, ahogyan az örökségesítés aktuális feladattudata azt érdemben megkívánja. Ma talán még nem is tetszik oly impozánsnak mindez – de épp maga a kötet, a fotóanyag szocialista archaizmusa és az ábrázolt élethelyzetek fragmentált szerencsétlensége is azt tükrözi, milyen szerves egységgé, interpretációs bázissá áll össze mindez mintegy félszáz év távolából. Talán még jobban is, mint a fenntarthatóság azt megengedné: Szabó Tünde Judit miskolci zsidóságról készült munkái, R. Nagy József munkástelepi gyűjtései és kötetei, Török Zsuzsa focikultúráról formált elemzései, a miskolci kulturális antropológusok és régiónkutatók zempléni-bihari-csereháti fel-tárásai mellett immár ez a kötet is alapanyaggá lett az életvilágok jövő-dő anizgyűjteménye számára.

Van azonban megannyi óriásvárosnak kétannyi kistérsége, millióje, ipartelepe, kertsege, gettója, luxuskörnyéke, bevásárló- vagy piachelye, úttalan tere és tértelen útja, melyek párhuzamai nem oly túl távoliak, ha az acélvárosi Miskolc, a külkerületi Budapest, a rozsdazóna Ózd, a szanált Tatabánya, az uránvárosi Pécs, a renovált Kőszeg vagy a hanyatlani hagyott Balmazújváros párhuzamait keressük. Ezek mint „direkciók”, fejlődésirányok is fölmerülnek akkor, ha a várost mint teret, követ, összképet és a megannyi intimitást összhatásaiban, életérzés-impresziókban ízelgetjük, úgy is, miként a kerubok etnikai csoportozatát, mely statisztikailag meghaladja a legális helyi népesség létszámát. S még rétegezet-tebb-árnyaltabb az összkép, ha mindjárt azt is érzékeljük, mit is üzen a hely szelleme, valamely kerub-suhintás, amikor nem kövek vagy gyártelepek élménye, hanem „tagbaszakadt, fallá állított kövek közötti résből kinövő, koronásdaru-bóbitával virágzó kapribogyócserje” vagy „régies betűmetszésük ellenére kisilabizálható” kövek színe és története szólal meg a kutató hangján, a felfedező állapotfotói révén. Miképp Gécz János esszéiben, költői intimitásaiban, várospompák vándoraként formált impreszióiban...³ Nála ugyanis, csak belelapozva a tizennégy írásába és Szabados Árpád érzékeny tollvarázs-tónusokkal körvonalazott hangulataiba, melyek a kötetet illusztrálják, mintegy oldalanként háromszor arra riadok, hogy hitek és tónusok, kövek és sáskafejek, legendák és hangulatok, ivókürt vagy sófár, vacsorák és séták, tér-impresziók vagy virágtörténetek sorozatán át olyasmi felé kalauzol a szerző, amit nem-hogy turista vagy kutató agy, festői impreszió vagy keresztényi bűnlajstromot formázó bölcsészfantázia hord össze, hanem a sodró világok legparfümáltabb, rózsaillesztos, kő-simogató impresszionistája is csak elirigyelhetni tudna. Valahol a kő-költészet és a növénytan-marginália határán, kerteket járva és köveket imádvá hurcol magával, s a fénytől való függésben is biblikus vagy Talmud-olvasatokat hegyekbe építve szerveződik ez a szöveg, melynek talán egyetlen mondata vagy mondatrésze sem áll meg önmagában szikáran, még kevésbé e természetművészeti lírától és historikus álmoktól függetlenül mivoltában.

Géczi János nemcsak „vadnarancs”-költő, de rózsaművész, -történész is, akinek itt maga a zsidós és arabos ricsaj, a keresztény katedrálisok és kopt kendők, a próféták és utcazenészek, Maimonidész-szövegeket megzenésítő rap-táncosok, „fagylaltospult felett világítógázzal töltött luftballonok lebegése” tetszik, akit „a kegyesek lakta negyedben” koraesti hászid családi séták feszessége és kaftánvillanásai, az Olajfák-hegyi temetők patakja, a Gecsemáné kerti őszöreg lombok, a „szikla-nehéz, sárgás lap borította hegyoldal” ejt rabul, a rótszínű és „emitt rögzös, amott porszerű agyagba” az égszürke aszfaltról letérő vándorként, „Isten arcát” kereső kalandorként, „a múlt és a jövő egyidejű”, koncentrált élményét föllelő utazóként invitál bennünket „végzetes vonzalmak” és „a látvány rusnya lápja” együttesét kínáló városrészekbe (36–39. old.), ahol „a lombok az utcán mámorosan ténfergőket biztonságosan eltakarják az ortodoxok egéből lekukucskáló isten szigorú tekintete elől” (55. old.).

Géczi olajfái és olajág-ligetei nem egyszerűen a látvány Cion-hegyi vagy Kidron-völgyi látképei, hanem belső, érzelmi látképek is, fénykép-helyettesítő árnyképek is, evangéliumi események lenyomatai és párálló ködei ugyancsak. Macskák és sivatagi rózsák, Talmudok és Mennybemenetel-templom, napi imák és Behemót intim aurájából vezetnek sétái – épp úgy, mint szűkebb hazája, Veszprém kövei között egykori séta-könyvében... Személyes városát, a „Királynők városa” után a biblikus idők városát éri tetten ezúttal, de mintegy a sétálót érintetlenül hagyó, eltévedni egyedül akaró zarándokként, akit „ha arabul tervezné látni a várost, biztosan Evlija Cselebi szemével tenné”, Arthur Koestler terjedelmes munkái nyomán haladna, de e veretes szövegről is az a „gyötrelmes impressziója, hogy nyomasztóan nincs a városnak összefüggő története. Van a textus-szerzőnek, a szerzőket magába foglaló mentalitásnak, nyelvnek, kultúrának, de mintha

Firkák, kollázs, installáció, bolti gyűjtés, 2016

egyetlen auktor sem venné észre, hogy mennyire unalmas elmondani önmaguk kép-zeteit”, holott „egyidejűleg három világvallás alapigazsága kötődik hozzá. Nem akad egy szerző sem, aki tudomásul venné, hogy nem egyéb ő, már ha megszólal, mint a törvényszerűen rátelepedett, a személyiségét teljesen átítató civilizáció médiuma” (13. old.). Vagyis a város valódi tartalmait nem a hely megnyilatkozó jelentései szerint veszi számba, „hanem azt a lényt, amelyet lépésről lépésre a képzetek konglomerátuma eredményeként fennálló közösség evolúciója hoz létre”, s melyben „minden érdeklődésem ellenére annak viszonylag jól körülhatárolható zárványaként viselkedik”, s így a „megláthatatlan, megfoghatatlan, megtapasztalhatatlan világba toppan”, amely „érzékeltetlenség bizonyul, s ezért inkább elkerülendő, hacsak éppen nem arra vagyok kíváncsi, miként is lettem olyanná, aki tudja, hogy se nem lát, se nem hall” (14–15. old.). Mondja mindezt, miközben hitetlenként is beléphet az ima házába, ahol az imádkozva tanulók között nem zavarja, hanem épp megtiszteli az összegyűlt hívőket, akik látják idegenségét, de a világot folytatólagosan tanuló légkörben emlékeznek és emlékeztetnek „mivoltukra, az élet eredetére, ...ekként magára a Tórára”, az ehhez társított széljegyzetekre, a szimbólumokra és a betűkben Isten ígét vizionáló olvasóra, s magára a bensőséges viszonyra, mely a létezőt, „a hitet megtartó, szöveghez hű zsidó testének csupa elolvasható jelből álló” mivoltát fejezi ki. „Az hogy a könyvnek lehet, van füllel meghallható hangja, ha eddig nem is érteném az olvasás metaforáiból, most megtudhatom, és van annak íze, szaga, imádkozható látványa, továbbá megölelhető teste, hogy megtapasztalom, meg is értem, ahogy fénylő ajakkal, édes nyáltól nedves fogakkal rágja és falatozza a szóképeket a száj, ahogyan fölfogja az orr a megőrölt, táplálékszerű, vízszintesen egymás mellé helyezett, ember számára felajánlkozó mondatokból előömlő ízeket és illatokat, tapogatja a tíz fürge ujj a papirosok lapjaiból összegyűjtött könyv korpuszát, mindezt érzékelem, és azzal is gyorsan szembesülök, hogy a szent könyv miként lesz testté és vérré...” (135–136. old.).

Az imaház egész építményét teljesen átható, „a papiroson felébredő szöveg képe és embertorkokon át előbuggyanó mélybarna sok szava”, a meghitt tágasság és a szerzőt meg olvasót egybeolvasztó „képzelt Jeruzsálem” oly módon tükröződik Géczy könyvében, ahogyan Ő maga írja: „az olvasott anyag és az olvasó szimbolikus viszonya egyszer csak, nem, nem is Isten megjelenítésévé, hanem Isten ittlétének bizonyítékává” lesz. A Szerző itt egyszerre teremtő és olvasó, kifejező és befogadó, felfedező és tolmácsoló is... Mintegy „leolvassa” az imádkozó testről is a létezés indokául szolgáló, azzal harmonizáló mozgást, tartást, jelentést. S ennyiben csupán „képzület szülte város” ez a megismerhetetlen, érzékeltetlenség, „a mindenholn előszivárgó szándékot” megragadni mégis képes valóság, mely talán maga is felirat, olvasat és megjelölés. „Talán mert Isten ujjá hagyott feliratokat” ezen a világon, s „Isten szája most visszaolvassa, felidézi belőle a szent világot, amelyet egykor ő teremtett. Meglehet, ugyanezt a sok tekercsnyi feliratot szimultán felrajzolta valamennyi emberre, és ő tudja, miért van, ha mindenkiből mást is olvas ki, habár mindenkiben benne lakozik a világ teljességének összegyűjtött szövege” (138. old.).

Nem, Géczy nem maga a Legfőbb Olvasó, csupán a betűvető – és a kibetűző is, aki saját hangján idézi meg „azt a lényt, amelyet lépésről lépésre a képzetek konglomerátuma eredményeként fennálló közösség evolúciója hoz létre”. S az idézetek és megidézések közben olykor betelepül a kis zsákutcában megterített asztal melletti székbe, körötte „a tarka, szunnyadozó macskákkal”, s valószínűvé teszi „a találkozást az építkezésen rejtőző, önmagába bármit befogadni képes, majd magát felgyűjtő, elégető s végül elhamvasztó szeráffal” (78. old.). Miközben „reggelenként a dolgok mélyével, esténként a dolgok magasával fog-

lalkozik”, e „sereg macska és egyetlen szeráf zárójelének közegében” eltelő napjai a mi olvasatunkra várnak... Avagy: a képzelet szülte város olvasatára, írássá lett létének megérzékelésére.

E képzeleti városok egyik városantropológiai áthallása búvik meg Michal Ajvaz regényében, *A másik város*-ban.⁴ Mert hát miközben bizonyos, hogy a városok antropológiai-szociológiai-urbanisztikai kutatása, sőt, a modern városiség megértése idestova közel száz esztendeje a tervezések tárgya, s mintegy nyolcvan éve evidenciaként tudjuk, hogy mindaz, amit egy városban ismertnek, tudottnak, közhasználatúnak minősíthetünk, nem több, csupán egyetlen, és korántsem az egyszer s mindenkorra érvényesnek tekinthető olvasat... – ugyanakkor azt is föl ismerhettük, hogy a jelenségek maguk, a város mibenléte saját széles és hömpölygő mivoltában is megismerhetetlenek, s ezért kérdéseink sem lehetnek megválaszoltak, ha *kérdőként* nem maradunk változatlanok. Mindannyiunk változásai s a megismerendő „város-objektum” ezért azután a megértés határait hívják föl a figyelmet: egy várost megérteni olyan feladat, amelyet a benne élő is csak öncsalással, tévhitekkel, beképzeltségekkel tekinthet elvégzettnek. Mint városkutató, a várost élő mivoltában elemezni és mintegy „felmutatni” próbáló, úgy látom, e regényben (miként a legtöbb városkutatásban is) a „ki és kihez, mit és miért szól?” dilemmájához érkezőnk, jobban mondva a tudomány kérdező és válaszadó funkciójához, a tudás és a tudatlanság mértéke, értelme, esélytelensége vagy időbeli érvényessége programjához találunk. Ajvaz regénye, egzisztencialista-szürrealista kalandja ezért legalább oly vad filozófiai rengetegbe csábít, mint amennyi felismerési élményt ad

4 Fordította: Benyovszky Krisztián. Kalligram Kiadó, Budapest, 2007. 160 oldal.

Firkák, kollázs, installáció, bolti gyűjtés, 2016

Prága egzaktul vagy topológiai pontossággal megrajzolt tájairól. „Csak a változások végtelen fonala létezik, mely újabb változásokat szül. Nem létezik semmiféle autochton város, csak helyek végtelen láncolata, kezdet és vég nélküli kör, melyen közönyösen ömlik át a törvények változó hulláma. Van dzsungel-város, és olyan város is, ahol az emberek az egymást keresztező emeletes viaduktok magas pilléreit lakják, meg pusztán hangokból összeálló város, de létezik mocsár-város, a betonon lassan guruló fehér golyók városa, olyan város, amelynek lakásai szét vannak szórva szerte a világban, sötét felhőkkel borított város, ahol az égből folyton szobrok potyognak, majd törnek darabokra a padlón, és olyan város is, ahol a hold pályája a lakás belseje felé visz. Minden város kölcsönösen közepe és széle, kezdete és vége is egymásnak, egyaránt anyaváros és kolónia”.

A ködösség, a fantázia szabta létbizonytalanság az őszre hajló vagy párálló hajnalok atmoszféráját idéző prágai miliőben ugyancsak jelen van, s ha „köznap” olvasatát keresném Ajvaz üzeneteinek (azok számára, akik kitartóan kedvelik az egyértelműségeket), semmi mást, csupán lehangoló helyzetjelentést adhatnak: ahogyan járkal Prága utcáin, helyzeti élményei szinte a turista-útvonalakhoz kapcsolódnak, ezért bárki elhelyezheti mentális térképén, a regényben éppen hol jár most... – de azon mód csalódik is majd, amint a bedekker alapján kíván helyzetrajzot formálni. Ajvaz ködei nem a folyó szelte Prága parkjai fölött vagy a várdomb utcái között szállongnak, hanem az itt és most ismeretlensége, meg a múlt és a lehetségesen tudott vaksi jelen bizonyossága együttesen formálják a képtelen és bizonytalan jövőt, avagy a képzelet rendjét és természetes útvonalait. A ködösség mint értelmi és érzelmi alapélmény tehát úgy lengi át ezt a regényt és ezt a várost, hogy a speciális érdeklődéssel olvasott, városantropológiai „kihallásokat” megengedő szövegkezelés a „sűrű leírás” eszközeivel, a pontoskodó ábrázolás és a mögöttes jelentések kettős olvasatával érzékíti meg (az örökké másikk) város terepét, miként a városantropológusok interpretációit is. Ajvaz kötete sem pusztán „fordítása” a történesek rendjének, nem csupán leíró elbeszélésmód, hanem folyamatos kontextualizálás is. Mert hát, mint írja is: „Megnyílik előtted az összeomlott idők Labirintusa...”, s mert éppen a városantropológusok és városépítésszek élnek a Labirintus szinte biblikus jelentéstartalmának értelmezéseivel, e szakrális vagy legalább antik képzetrel, mely a biztos bizonytalanságot és labilis biztonságot tükrözve örökkön-örökké, érdemes fölidézni, ahogyan a várost mint labirintust kezelik réges-régi idők óta. E *kiismerhetetlenségi szimbólum* épp azt jelzi, hogy a madártávlatból leírhatóan tetsző város vagy a tervezők asztalain egybefüggő város-horizont épp attól válik látszólag áttekinthetővé, hogy elmulasztja a részletek bizonytalanságainak, az összefüggések kósza és kusza rendjének feltárását.

Csakhogy a labirintus-formán kusza és kiismerhetetlen város az egyik alaptípusa a városhistória történetének, s ezért a városantropológia is csupán hasonlóképpen bizonytalanul tetsző fogalmisággal képes megragadni a saját releváns tudástartalmait. A városantropológiai perspektívából szemlélt, mentálisan megépített, megélt és elbeszélt városról szóló leírás, mely a labirintus-dimenzióktól nemcsak elválasztva, de velük egyidejűleg is egzisztál, adott esetben ugyanabban a társadalmi és imaginációs térben leli meg terepét. A városi társadalom szimbolikus helyszíneit reprezentáló egyes csoportjai olyan *lokális világgént* mutathatók be, amelyeket a stabilizálódott történeti állapot teatrális védelme és az átmeneti rítusok sokszínű szerepkészlete jellemez, s amelyek szereptudata a település identitás-fenntartását és konfliktusos helyzetben is megmaradt mutatkozását szolgálja. Ezek a nézőpontok kiváltképp a „saját társadalmában kutató antropológus” kérdéseivel és narratív-értelmezési szándékával gazdagok, aki ugyanis a városi társadalom tereit nemcsak térképek olvasatával, hanem a terek értékeihez kapcsolódó

„értéktérképek” alapján tekinti át, szembesítve mindezt a hétköznapi történések rendjének látszólagos érdektelenségével, mellette a modernitás-folyamatokhoz kapcsolódó ideák, utópiák, oksági érvek érintésével, főként résztvevő megfigyelésre és elbeszélés-módokra alapozott feltáró munka alapján. Ezt a „városképi archeológiát” olyasfajta kutatástörténeti előképekhez lehet kötni, amelyekben a város nemcsak házak és utcák szimpla építmény-együttese, városlakó emberek modernizációs telephelye vagy gyűjtőformája, hanem társadalmi rítusok, belülről sokszorososan tagolt szimbolikus cselekvések, kulturális narratívák univerzuma is.

A prágai városlakók – mint lokális közösség – számára viszont a város nem pusztán utak és utcák, terek és falak, lakóhelyek és közintézmények vagy egymás mellett élő (ám igencsak eltérő) létformák színtere, hanem *kulturális hagyományból és topológiai metaforákból álló szimbolikus struktúra* is. Ebben az egyének és csoportok, korosztályok és szakmák, érdekek és szubkultúrák, vallások és etnikai csoportok olyan reprezentációkat építettek ki és formálnak ma is, melyek hordozzák vagy megtestesítik a város történeti-kulturális életrajzát, rendjét és identitását. Számukra az épületek térbeli-topológiai egysége és maga a város „labirintusa” épp annyira az anyagi kövületekben (a Várban, a folyóban, az óvárosi épületekben, a Károly-hídban vagy a régi zsinagógában) rögzül, mint amennyire elképzelésekben, imaginációs formákban, bejárható és beélhető tartalmakban is. A „közösség önmagára ismerése”, és a mindenki részvétele által megmutatkozó tartalmak viszont ennél sokkal bajosabbak, konfliktusosabbak, mondhatnák: nemcsak kulturálisan hangoltak, hanem modernizációsán érdektelítettek is.

Ez a kulturális hangoltság mint alaptónus, s az e mögött meghúzódó magánéleti szférák adják Ajvaz regényében is az olvasati háttérret, avagy fejezik ki illő mélységig a magánlétek narratíváit, melyek spontánul városi sajátosságai visszakereshetők persze Budapesten vagy Baján, Sopronban vagy Nyíregyházán is (vagy akár Géczi megannyi veszprémi feelingjében), tehát összehasonlíthatók a különbözőségükben is. De a *hasonlóságokban rejlő különbségek* idővel még fontosabbak tudnak lenni: a kutató érdeklődéssel, vagy a jelentések hálózatát firtató megértő móddal első körben is ott találkozhatni, ahol már megérthető, miért szembeszökő Prága titkos és ismeretlen világában, „másik városában”, hogy a Lewis Mumford jellemezte módon „szükségletéről szükségletre, lehetőségről lehetőségre lépve” formálódott építészeti história, amely *kulturális színpaddá* vált a mai polgári mentalitást éltető városi lakosság számára. Ettől persze szükségképpen vegyes, stilárisan konfúzus lesz a városról alkotható impresszió – de csupán a turistabusz ablakából. Mert az „óslakosok” számára (vagy épp a jelentések titkos terét firtató író és kutató számára) mindez tisztán olvasható kép, imaginárius birtok, virtuális tulajdon, a „saját csoport” (szociálpszichológiai értelmű) tere. Itt, ahol a helyi társadalom otthonosan berendezkedhetett az anciennitás élményében, ahol a vár árnyékában a védettség, a kiépíthetőség, a történeti identitást alakító együtthatások és a lokális közérzet szervezte *folyamatok* drámai konfliktusba kerülnek a társadalmi viselkedésmintákban kifejeződő gyakorlattal és *társadalmi ritmus* szabta dramaturgiákkal..., itt találja meg igazi szerepkörét az író, s itt lesz otthonossá a kutató szemléletmódja is.

A társadalomkutató éppúgy nem lehet biztos abban, hogy a megfelelő, a lehetséges olvasatokból is a legjobbat kiválasztó felkészültség elegendő a város tényleges leírásához. De a városokról való tudás például, ami nem csupán a várostörténések, vagy mikrotörténetírók, esetleg városnéprajzosok kiváltsága, egyúttal a kutató érdeklődésnek vagy a megértő befogadásnak-átélésnek is terepe. Olyan terep, amelyen belül nem csupán a város-élmény egésze, hanem a lehetetlen világok is éppúgy megvannak, mint a megértésre nyitottabbak számára a szimpla „város-olvasat”. A társadalmi térben a város

történeti-turisztikai értékeit hangsúlyosan belakó érdekcsoport mint közösség van jelen, ugyanakkor a várost az ősiség, a rejtekező másként-lét útjára ösztökélő, pragmatikus ideákat forgalmazó készletetek gyámolaként jelentkezik a további megannyi átélés és interpretáció. A két érdekszféra természetesen nemcsak a városi tér virtuális fölosztásában érdekelt, hanem a térátélés és a téri beszédmód különböző elemeit, narratív készletéseit a város mint komplex jelentés-struktúra egészére kiterjesztő gesztussal mindezen küzdelmek téri dramaturgiáját is megalkotó módon szervezi. Olyan, a város nagyságával, térbeli helyével, fizikai adottságaival, térszerkezetével és intézményeivel összefüggő, kommunikált színjátékról van itt szó, amely a történeti és urbanisztikai értelemben rögzített funkcionális értékek mellé narratív tereket rendel, s a reprezentációk szereplőit a fizikai terek képviselőivé teszi egyik oldalon, értelmezési konfliktus bajnokaiáé vagy veszteseivé alakítja a másik oldalon. Az olvasó látszólag a kényelmes kívülálló, a távolról leskelődő, a kalandokat racionális derűvel felülbírálni törekvő néző karosszékében kap helyet – már ha képes ott nyugodtan, hidegvérrel megmaradni, rákényszerülve az önreflexióra, a kutatás folyamatos önkontrolljára... E kétszereplős teátrumban – mely spektakulum-jellegét annyiban is őrzi, hogy a városi közélet szereplőinek többsége visszafogottan dönt a jelenlét és képvisélet, résztvevő megfigyelés és beavatkozó buzgalom terén – a múlt felé figyelő és az újabb nemzedékek számára is ezt a pozíciót ajánló érdekcsoport számára ad menekülési teret. Az ellentétes másik oldalról szemlélve viszont a szakrális közösségek térbeli egysége és hatása olyan szimbolikus univerzummá kovácsolódott össze, amelytől téridegen és identitásfosztott jelenségként választják le a másik politikai-gazdasági aspirációk kialakította kör egész célrendszerét. E másik csoport, amely számára a város mint funkcionális univerzum képeződik le, a maga pragmatikus terveiben és érdekjátzmáiban szinte (vagy látszólag) tudatosan nem veszi figyelembe a város mint átélhető élményközösség (belülről sokszorososan tagolt) egészét, ellenben a maga policy-ját, dramaturgiai szerepét – vagy éppenséggel az „alapító atyák” hitvallását és feladattudatát folytonosan fenntartó kötelezettségét egy sajátosan lokalitás-idegen performance-hoz kapcsolja. Pragmatikusan átforgalmazt saját terük lényegi sajátossága az, hogy szerintük a fizikai értelemben vett város térbeli-kulturális profilját egyedül és kizárólagosan a turisztikai és modernizációs projektumok térségi-regionális modelljéhez lehet és kell kapcsolni, a városi tér lokális dimenzióit csakis a piaci-gazdasági trendekhez és útvonaltervekhez érdemes felzárkóztatni, követve ebben a példakép nagyvárosiság régi modelljét. De ehhez a hagyományos viselkedésminták és kulturális gyakorlatok lényegi megváltoztatására volna szükség. Ajvaz regényével, Géczi növényrajzaival, a miskolciak fotóesszéivel, vagy másik, képzeletszegényebb szemléletmód birtokában ugyan közelebb jutunk a „belakott”, a megszemélyesített városhoz, de távolabb húzódnak a tudománytól... Nem baj ez, sőt. Inkább legyen itt a helyünk, mint ott, ahol csak a madártávlatos várostervezések dominálnak a tudáspiacon...!

A fenti impressziók, miképp szinte bármely városiság leginkább ezekből is, vagy talán legfőképpen ettől maradnak meg a helyiség kőbe metszett jelzései..., lehet, nem is annyira épületekből és folyópartokból, tömegekből és idegenségekből állnak, hanem mindnél fontosabb maga az odatartozás érzetének, a „lakosi identitásnak” morális és mentális, intim és emlékezeti értéke, amely mint kincs, a megmaradást, a megőrzés méltóságát kínálja bárki érdeklődőnek. S amint közelebb lépünk a vízfelület redőzöttségéhez, a gyárkérmények alatt zajló életvilághoz, macskák sütkérezéséhez vagy szent világok felületeinek olvasatához, azonnal érzékelhetjük, mely kincstár kínálja magát óvatos őrzésre.

Persze, már csak addig, amíg szeráfok vagy kerubok be nem lakják, magukra nem veszik ezt a feladatot és örökséget is...